

QARAQALPAQ MILLİY DÁSTÚRLERINIŇ BIRI “TUSAW KESIW”

Q.T.Alimov – *úlkén oqıtıwshı*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so‘zlar: urf-odat, marosim, ota-bobolar, tarix, folklor, tarbiya, farzand.

Ключевые слова: традиция, ритуал, предки, история, фольклор, воспитание, ребенок.

Key words: tradition, ritual, ancestors, history, folklore, upbringing, child.

Kirisiw. Perzent – bul shańaraq quwanışı, uyıtqısı, erteńgi áwladımız dawamshısı. Hár qanday milliy dástúr kóp ǵana tariyxıy dáwirler tiykarında qalıplesip, belgili bir xalıqtıń salt-dástúrlerin payda etedi. Dástúr hár xalıqtıń sana-sezimleri hám mádeniyatı menen baylanıslı bolǵanı ushın da bir xalıq penen ekinshi xalıqqa adewir uqsas, al geyde pútkilley bir-birine uqsamaytuǵın ózgesheliklerdi payda etedi. Jámiyetimizdiń rawajlanıw tariyxı onıń búgingi tuwılǵan perzentlerimiz tárbiyasına júdá hám baylanıslı.

Ádebiyatlar analizi. Qaraqalpaq xalqınıń úrp-ádet, dásturlerin izertlegen jergilikli hám sırt elli ilimpazlar hám izertlewshiler kóp. XX asirdin ortalarında Qaraqalpaqstan aymaǵında kóplegen arxeologiyalıq qazıwlar júrgizgen hám xalıqtıń etnografiyasına úlken úles qosqan arxeolog hám etnograf S.P.Tolstov [1], etnograf T.A.Jdanko [2], G.P.Vasileva [3], jergilikli ilimpazlardan akademik J.Bazarbaev [4], S.Kamalov [5], Q.Ayımbetov [6], Q.Maqsatov [7], etnograf G.Xojambergenova [8] izertledi.

Talqılaw hám nátiyjeler. "Tusaw kesiw" – bul balanıń birinshi óz betinshe qádem taslawlarına tuwra keletuǵın áyyemgi qaraqalpaq hám qazaq xalqı úrp-ádeti. Kóbinese máresim balanıń birinshi tuwılǵan kúnin belgilew menen birlestiriledi, biraq bul shárt emes. Tusaw kesiwdiń ayırım qásiyetleri:

- Atributlardı tańlaw. Bala ushın aq gezlemeden arnawlı jol qoyıladı, bul ańsat joldı ańlatadı. Bunnan tısqari, toqılǵan jip yamasa qalıń jipten paydalanadı. Dástúr boyınsha, ol qara hám aq reńde bolıwı kerek, bul ómirde balanı kútip turǵan aq hám qara sızıqlardı ańlatadı;

- Ayaqlardı baylaw. Bala tobiqların segiz arqan menen baylaydı – bul sheksizlik tımsalı;

- Baylamdı kesip taslaytuǵın adamdı tańlaw. Bul adam abıraylı, sawatlı, elge belgili adam bolıp ol tusaw kesiwshi dep ataladı. Bul tuwısqan yaki shańaraqtıń jaqsı dostı bolıwı da múmkin;

- Kesilgen tusaw. Balanıń eki ayaǵı baylangan waqıtta tusaw ádette ótkir pıshaq penen kesiledi.

Qaraqalpaq xalqıda óziniń úrp-ádetleri, tariyxı, milliyliǵı, tili hám dástúrleri menen basqa xalıqlardan ajralıp turadı. Qaraqalpaqlarda shańaraqta perzent dúnyaǵa kelse oǵan ism qoyıwda jası úlkenler menen oylasıp perzentke uzaq hám baxıtlı ómir súrgen, jámiyette óz ornına iye bolǵan, bekkem shańaraqtan shıqqan xalıq aldında abırayǵa iye insan atların yaki bolmasa ırımlarǵa súyengen halda atlar qoyıladı. Perzent dúnyaǵa kelgen úsh kúnnen soń onıń qulaǵına onıń atı aytıp qattı dawıspen azan aytıp baqırǵan. Qaraqalpaqlardıń dásturinde jańa tuwılǵan balaǵa besik hám átkónshek sazlanadı. Erte dáwirlerdegi dástúr boyınsha tuwılǵan balaǵa besikti anası (yaǵnıy kelinshektiń tórkini), náresteniń dayı jurtı ákeletuǵın bolǵan. Besikke birinshi bólewde úlken ájelerimiz hám apalarımız háyyiw aytıp jas kelinlerge úyretken. Sol

shańaraqta perzenttiń hurmetine xalıqqa úlken dásturxan jasalǵan. Bul xalqımızda «besik toyı» dep kirgizilip házirge shekem usı urp-ádetlerdi saqlap kelmektemiz. Bul dástúr qaraqalpaqlardan basqa ózbek, qazaq, túrkmen, qırǵız xalıqlarında ushırasadı.

Qaraqalpaqlarda sonday-aq, «tusaw kesiw» dástúri boyınsha bala bir, eki jasqa shıqqanda apıl-tapıl júre baslaydı. Mine usı payıtta balanıń ayaǵın jip penen tusawlap jipti pıshaq penen kesken. Soń «seniń tusawıń, kesildi, endi jıǵımay júreseń» degen sózdi aytqan. Bala tusawın palwan hám shabandoz adamlarǵa kestirse, al ayırım awıllarda tusaw kesiw ushın jańa qádem qoyǵan nárestege eger ul bolsa ayaǵın jeti túrli sabaq penen, al qız bolsa monshaq penen baylaǵan. Awıl balaların juwırttıp jarıstırǵan hám birinshi juwırıp kelgen balaǵa tusawdı kestirip sol balaǵa mazalı zatlar jegizgen.

1. Bul dástúr balanıń tez rawajlanıp, ayaǵında bekkem turıp, júriwine kómeklesedi;

2. Ata-ananıń tusaw kesiwi ushın tańlaǵan húrmetli adamınıń ruwxıy xám fizikalıq qásiyetleri balaǵa beriledi - degen túsinik, usı dástúrdiń mazmunı bolıp tabıladı.

3. Bul dástúr balanıń ómirlik jolın ashıw degen mazmunǵa iye.

4. Ata-anası tańlaǵan adam ǵana, saltanatlı túrde, yaǵnıy óziniń dástúrlerine sáykes balanıń tusawın kesedi.

5. Tusawı kesilgen balaǵa eldiń jası úlkeni esaplangan, húrmetli adamı pátiya beredi, bunnan keyin dástúr boyınsha shashıw shashıladı.

6. Balanıń ayaǵına ala jip baylanıw kerek. Bunıń máni-si: hár bir adamnıń ómirinde aq-qara jaǵdaylar ushırasadı, soǵan sáykes aq-qaranı ádil ajıratatuǵın ádil insan bolsın degen tilekke, jaqsı niyetke baylanıslı [9:3].

Xalqımız ul hám qız tárbiyasına ayrıqsha itibar beredi. Sebebi, ul shańaraq basshısı, al qız bala oshaǵınıń uyıtqısı. Xalqımızdıń perzent tárbiyasına bolǵan ıqlası hám itibarlılıǵı ásirler dawamında toplanǵan tájiriyesi áwladtan-áwladqa qásterlenip jetkerilip kelmekte.

Bala ğaz-ğaz turıp, táy-táy basıp, júre baslağan waqıtta, tez júrip ketsin degen tilek penen jaslatuǵın salt-dástúr — tusaw kesiw. Ádette balanıń tuwılǵanınan 12-14 ay tolǵanda jasladı. Ol ushın arnawlı ala jip, taza qayshı yamasa ótkir pıshaq tayarlap qoyıladı. Ala jip tayarlawdıń mánisi “Ala jip atlamasın”, “aq-qaranı ajıratatuǵın ádil bolsın” degen niyetten kelip shıqqan. Sol jip penen balanıń ayaǵın qádimgidey tusap, onı tez júretuǵın, shaqqan adamǵa kestiredi. Bul máresim balanıń salamat, baxıtlı hám tabıslı ósiwi ushın onıń jolındaǵı barlıq tosqınlıq hám qıynshılıqlardı kesiwdi ańlatadı. Ádette, bul máresimde húrmetli hám kóp balalı hayallar qatnasadı, olar balanıń abadanlıǵın tilep, jolların kesip taslaydı. Súrinshek, jaybasar adamlarǵa kestirmeydi. Tusaw kesiwshi adam júre baslağan balanıń ayaǵına ala jip penen tusaw salıp atırıp:

Ğaz-ğaz, balam, ğaz balam,
Taqımıńdı jaz balam,
Gúrmewińdi shesheyn,
Tusawdıń keseyin,
Ğaz-ğaz, balam, ğaz balam,
Qádemıńdi kóreyik,
Basqanıńdi sanayıq,
Ğaz-ğaz basıp júreǵoy.
Ğaz-ğaz, balam, ğaz balam,
Baltırıńdı túreǵoy,
Tay-qulın bop shabaǵoy,
Ozıp báygi alaǵoy.
Ğaz basaǵoy, qaraǵım,
Qutlı bolsın qádemıń,
Ómirge ayaq basa ber,
Asıwlardan asa ber.

Júreǵoyshı qulınım,
Jelbiresin tulımın,
Elgezek bol, erinbe,
Ilgeri bas, sheginbe.

dep qosıq qatarların aytıp otırıp, tusaw jipti kesedi de, balanı 3-4 adım atlatadı. Tusawı kesilgen balanı tez júrgizedi, sol waqıtta shashıw shashıladı. Balanıń ata-anası tusaw kesiwshiniń qádesin beredi. Jáne de sońǵı waqıtları dúkanlarımızda tusaw keskende balanıń ayaǵınıń astına jayıp qoyatuǵın arnawlı tósek-tawarlar satılıp basladı. Onda “TÁY-TÁY” degen jazıw jazılǵan [10:7].

Jaslarımızdı ana-watǵa muxabbat, milliy qádiriyatlarımızǵa súyispenshilik ruwxında tárbiyalaw — tuwılǵan waqtında qulaǵına besik jiri esaplangan háyyiw aytıw, tusaw kesiw hám basqa da salt-dástúrlerimizdi islew arqalı baslanadı desek asıra aytqan bolmaymız.

Ata-babalarımızdan qalǵan bul úrp-ádet, salt-dástúrlerimizdi saqlaw áhmiyetli. Tusaw kesiw máresimi waqtında balanıń ayaqları bul jipler járdeminde sheksizliktiń simvolı bolǵan segiz san menen baylanısqan. Shańaraq tárepinen aldınnan tańlangan adam kúshli, mehriban, eń unamlı pazıyletlerge hám turmıstıń úlken jetiskenliklerine iye bolıwı kerek. Balanıń keyingi jolı onıń jolların kesip taslağan adam sıyaqlı tabıslı boladı dep iseniledi.

Tap sol adam jiplerdi kesip bolǵannan keyin, balanı eki uslaǵısthan aq jol boylap alıp júredi, ol jerde aqırında birneshe nárseler onı kútip turadı. Ádette bul alma, kitap, aqsha hám oynshıqlar. Ázelden qaraqalpaq alqı: balanı qaysısın tańlaydı, onıń keyingi táǵdiri solay boladı, dep isengen.

Eger alma bolsa, ol bárqulla tolı boladı, eger kitap aqıllı hám qızıǵıwshań bolsa, pul bay boladı. Qaraqalpaqlar arasında bul dástúr elege shekem saqlanıp qalǵan, biraq xalıq sanasında máresimniń mánisin túsiniw ózgergen.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, dásturlerden, xalıq awızeki dóretpeleriniń hár bir janında keleshek jaslardı ruwxıy bay, joqarı adamgershilikli, ozıq oyly, sanalı, kámil insan bolıp tárbiyalanıwı ushın kerekli jol-jobalardı alıwımızǵa boladı. Sebebi, bul milliylik penen suwǵarılǵan dásturler bizden burınǵı áwladlar, ata-babalarımız ushın da tárbiya mektebi xızmetin atqarǵanı sózsiz.

Ádebiyatlar

1. Толстов С.П. Древняя культура Узбекистана. — Ташкент: «Фан», 1943.
2. Жданко Т.А. Этнография каракалпаков. XIX начало XX века. — Ташкент: «Фан», 1980.
3. Васильева Г.П. Кочевое жилище народов Средней Азии и Казахстана. — Москва: «Наука», 2000.
4. Bazarbaev J. Ruwxıyatımız marjanları yamasa úlgili yel úlkenin, kóregenli yel ótkenin qásterleydi. — Nókis: «Bilim», 2008.
5. Kamalov S. Qaraqalpaqlardıń xalıq bolıp qalıplesiwi hám mámleketliginiń tariyxınan. — Nókis: // ÓZRIA QB «Xabarshı» jurnalı, 2001.
6. Ayımbetov Q. Xalıq danalıǵı. — Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1988.
7. Maqsetov Q. Qaraqalpaq xalqınıń awızeki dóretpeleri. — Nókis: «Bilim» 1996.
8. Xojamuratova G. Qaraqalpaq milliy dástúrileriniń biri bolǵan «Aydar kesiw» toyınıń ilimiy-teoriyalıq tiykarları. // «Modern science and research» International scieantific journal. Vol. 2. issue 10. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10056812>
9. https://kaa.wikipedia.org/wiki/Tusaw_kesiw
10. https://uz.telegram-store.com/catalog/channels/ne_ushin/2205

REZYUME. Bu maqolada Qaraqalpoq milliy an’analaridan biri bo’lgan "Tushov kesish" an’anasi haqida so’z bo’lib, bu an’ananing paydo bo’lishi, qanday holatlarda bo’lishi, so’nggi vaqtlarda yurtimizda o’tkazilayotgan tushov kesishning o’tmish va bugungi zamon bilan solishtirma o’tkazilishi va boshqa masalalar ko’rib chiqildi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье речь пойдет об одной из каракалпакских национальных традиций-традиции "Разрезания пут", будут рассмотрены вопросы возникновения этой традиции, в каких случаях она существовала, сравнение проводимой в последнее время в нашей стране Разрезания пут с прошлым и настоящим и другие.

SUMMARY. This article will focus on one of the Karakalpak national traditions-the tradition of "Cutting bonds", the issues of the origin of this tradition, in which cases it existed, a comparison of the recent Cutting of bonds in our country with the past and present, and others will be considered.

“SAB’AI SAYYOR” DOSTONI TARJIMASIDA MUQOBIL SO’Z VA BADIY USLUB

Z.G.Azilova – *assistent o’qituvchi*

Ajiniyaz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so’zlar: asliyat, tarjima, mazmun, musalsal, muraddaf.

Ключевые слова: оригинал, перевод, содержание, «мусалсал», «мураддаф».

Key words: original, translation, content, continuity, synonymous expression.

Kirish. O’zbek va qoraqalpoq adabiy aloqalari taraqqiyotida badiiy tarjimaning vositachilik o’rni alohida ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, mazkur ikki xalq turmush tarzi, madaniyati va ma’naviyati, ilmiy-adabiy hayotidagi o’zaro yaqinlik, hamohanglik mavjudki, har ikki adabiyot barcha davrlarda bir-biridan oziqlangan, ta’sirlangan, ijodiy o’zlashtirgan holda ustoz-shogirdlik an’analari davom etib keladi. Mazkur maqola Navoiyning “Saba’i sayyor” dostoni tarjimasida she’riy san’atlar, vazn va ohang saqlanishi kabi masalalarni qiyosiy tahlilga tortish orqali poetik uyg’unlikka erishish tajribalari umumlashtirilganligi bilan dolzarbdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Maqolada berilgan mavzuni tadqiq etishda G.Salomov, E.Ochilov, N.Komilov [6], K.Qurambayev [7], K.Tashanov [8] singari olimlarning tadqiqot va maqolalaridan foydalanildi. Maqolaga qo’yilgan masalaning maqsadidan kelib chiqib, maqolada tarjima matnlarini qiyosiy-chog’ishtirma, badiiy-estetik tahlil, statistik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Natijalar. M.Matnazarov tomonidan qoraqalpoq tiliga tarjima “Saba’i sayyor” dostonida asliyat va tarjimaning qiyosiy o’rganish jarayonida kuzatildiki, ayrim boblardagi ba’zi epizodlarda ijodiy tarjimalar o’zini oqlagan. Xususan, asliyatda XVIII bobda Bahrom taxti “taxta”dek tuyular edi, deyiladi. Tarjimada esa bu bayt “tabitinday” deb tarjimalangan. Tarjimadagi 2-bayt esa asliyatda yo’q bo’lib, tarjimon tomonidan ijodiy qo’shilgan. Shuningdek, tarjimada 137-baytda Farruxni topolmagan amaldorlar holati tasvirlangan “Uyasinan gayip bolgan qusim” degan o’xshatish asliyatda yo’q bo’lib, bu tarjimonning ijodiy yondashganligini ko’rsatadi.

Muhokama. “Sab’ai sayyor” dostoni asliyatda jami 38 bob 5000 bayt bo’lib, tarjima esa 11 bobni o’z ichiga oladi. Asliyatda dostonning 11 bobi muqaddima bo’lib, 12-bobdan asosiy qism boshlanadi. Tarjima ana shu 12-bobdan boshlanadi. Asliyatda XII bobdan XIX bobgacha bo’lgan voqealar 758 baytni tashkil etsa, tarjimada bu voqealar qisqartirilib, bir bobda bayon etilgan. Bu bob 343 baytdan iborat. Quyidagi jadvalda boblardagi baytlar va radiflar soni keltirilgan:

Doston boblari	Asliyatda		Tarjimada	
	Baytlar soni	Radiflar soni	Baytlar soni	Radiflar soni
12 – 19	758	223	343	12
20	28	7	6	-
21	454	96	365	19
22	17	2	8	1

23	281	62	253	12
24	16	2	11	1
25	418	82	294	16
26	17	3	14	-
27	467	92	384	57
28	19	2	5	-
29	365	73	320	33
30	19	2	10	-
31	333	68	265	25
32	17	2	12	1
33	374	116	312	50
34	109	31	79	9
35	99	25	70	14
36	68	20	-	-
37	174	44	-	-
38	128	48	45	2
Jami	4161	1 000	2796	252

Biz tahlil jarayonida aniqlikka asoslanish maqsadida tarjimaning asliyatdagi kabi boblarga ajratib o’rgandik. Ya’ni asliyatda bob qaysi voqeadan boshlanib qaysi voqeadaga tugasa, tarjimaning ham shu tartibda boblarga ajratdik. Dostonning XII bobdagi birinchi bayti **asliyatda:**

Mu’badikim varaqqa chekti raqam,

Kim, ne nav’ o’ttilar muluki Ajam [2:69].

“Mu’bad – otashparastlarning raisi, obid”; obid so’zi o’z navbatida – “toat ibodat qiluvchi, sig’inuvchi”; nav’ so’zi – “ko’rinish, yo’l-yo’riq; yo’sin” [1:399, 421, 457.] ma’nolarini bildiradi. Baytdan toat-ibodat qiluvchilar Eron shohlari qanday yashab o’tganliklarini yozib qoldirdilar, degan ma’no anglashiladi.

Tarjimada:

Iran shah sardarin tariyplep mudam,

Dastanlar doretken sol dana adam [4:11].

– deb tarjima qilinib, “sol dana adam” noaniq bo’lib qolgan. Quyidagi bayt esa tarjimon tomonidan qo’shilgan bo’lib, asliyatda uchramaydi:

Oz elinen saliq jiynap saz gana,

Qospaw kerek elindegi qaznaga [4:11].

Bu bayt asliyat mazmuniga mos. Ya’ni soliqlarni shoh Bahromga olib borilishi lozimligi haqida aytiladi. Bu esa tarjimonning ijodkorligidan darak beradi.

XII bobning 113-baytida “Men kabi odam uning haqida yuz ming marta gapirgani bilan, bari-bir u go’zalning vasfini ming yilda ham sharhlay olmaydi” deya ta’kidlanadi:

Men kibi kimsa cheksa yuz ming til,

Bo’lmag’ay vasfi sharhi yuz ming yil [2:76].